

Folkskollärarnas identitet - bilder och motbilder

Författare:

Sofia Persson

Det egna yrket betyder ofta mycket för den personliga identiteten och självförståelsen. Det kan bidra till att förklara folkskollärarnas emellanåt starka reaktioner på de negativa skildringar som gjordes av dem i början på 1900-talet. Hur kunde folkskollärarna framställas under denna period, och vilken bild ville de själva ge?

Ett yrke är inte bara ett yrke, det är också nära länkat till livsstil och identitet. Yrket säger vanligtvis en hel del om dess utövares kulturella och ekonomiska resurser, och om den status de har i samhället. På så vis kan yrket också komma att utgöra en väsentlig del i den självbild och det sociala självförtroende som en person utvecklar.

Föreställningar om folkskollärare

Att ingå i en speciell yrkesgrupp innebär att spegla sig i andras föreställningar om vem man är och hur man är. Dessa föreställningar kan säga en del om reella förhållanden, men uttrycker också en hel del om den position och det perspektiv som betraktaren själv omfattar.

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal var folkskollärarna en yrkesgrupp på offensiven. De formerade sig i föreningar, engagerade sig i politiken, sociala rörelser, fackliga aktiviteter samt i närsamhället. Folkskollärares ambitioner och projekt, som att lyfta fram folkskolan som den grundläggande utbildningen för samtliga medborgare och vikten av att folkskolan sekulariserades, var inbäddat i dåtida samhällsförhållanden. Folkskollärarnas offensiv kan förstås som ett led i en samhällstransformation och ett ifrågasättande av föreliggande klassrelationer, och då inte minst prästerskapets och bildningsborgerskapets position (Persson 2008).

Bildningsborgerskapet levde ett liv med relativt god materiell standard och åtnjöt inte minst hög social prestige. Läroverksutbildning och universitetsutbildningen var bildningsborgerskapets triumfkort i konkurrensen om sociala positioner och resurser. Folkskollärarna å andra sidan hade förhållandevis kortare utbildning, de hade gått folkskollärarseminarium, vilket vid tiden ibland kallades för "fattigmans gymnasium". Folkskolläraryrket utgjorde, som Sixten Marklund framhåller, inte sällan en klassresa för personer med läshuvud från enklare hemförhållanden (Marklund 1992).

Folkskollärarnas frammarsch kunde uppfattas som hotfull av angränsande sociala grupperingar som läroverkslärare och prästerskap, och det var inte ovanligt att personer som utbildat sig vid läroverk och universitet gjorde sig lustiga över folkskollärarnas "halvbildning" (Marklund 1992). I litteratur och tidningar förekom en rad karikatyrer av folkskollärare under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal (för sammanställningar se t.ex. Leijonhielm 1992; Isling red. 1992). Ett exempel på detta är

August Bondessons karikatyr folkskollärare Chronschough. Den samtida professorn Sverker Ek förstod Bondessons bok som en protest mot att bondekulturen utmanades av en karikatyr av lärd bildning. Chronschough försöker enligt Ek dölja sin "halvkultur" med "lånta fjädrar" (Sörensen 1942). Chronschoughs halvbildning ställdes kanske främst mot det som ansågs äkta bondskt och folkligt, snarare än de högre skolornas bildning (Marklund 1997).

Chronschough i Västergötland undervisar:

- Ö-ljudet stafvas mäd ö i alla ord utom i körka och böxer, de där stafvas mäd y. (Av Albert Engström i Strix 1919:39, text och bild hämtad från Leijonhielm 1992, s. 84.)

Nidbilderna av folkskollärarna kan tolkas som ett förlöjligande av en social uppkomlings fåfänga. Folkskollärarna var själva förstås inte särskilt roade av sådana framställningar och föreställningar av folkskollärare som halvbildade kunde också försvåra för dem att få gehör för sina idéer och projekt. De försökte därför på olika sätt bättra på sitt kulturella kapital och anseende genom fortbildningskurser och krav på förbättrad seminarieutbildning (Persson 2008).

Manliga folkskollärares självbild och idealbild

Ett sätt att närma sig folkskollärares identitet och självbild, eller snarare värderingar och yrkesideal hos folkskollärare, är att studera de porträtt som förekommer i deras förbundstidningar. Mats Sjöberg har gjort just en sådan analys av minnesteckningar i det manliga folkskolläraryrket förbundets medlemstidning åren 1930 och 1956 (Sjöberg 2006). Som minnesteckningar avser Sjöberg såväl hyllningsrunor i samband med en persons födelsedag, som minnesrunor i samband med en persons bortgång.

Vad är då kännetecknande för minnesteckningarna i *Folkskollärarnas tidning*? Sjöberg menar att det särskilt är fyra karaktärsdrag som framhålls hos folkskollärarna: tjänstemannautövningen, kollegial lojalitet, yrkets förvaltande karaktär samt faderskapsansvaret. Folkskolläraren är som tjänsteman nitisk, plikttrogen och fullgör sin plikt mot stat och nation. Som kollega är han lojal och ansvarsfull, vilket bland annat yttrar sig i engagemang i skolstyrelser och fullmäktigeförsamlingar. Den förvaltande aspekten i yrkesutövningen handlar om att fostra elever till samhällelig kompetens och vuxenhet. Det faderliga, patriarkala draget handlar om att läraren samtidigt är såväl myndig som omtänksam (Sjöberg 2006).

Om Chronsough kan sägas representera en "halvbildad bästvetare", så framhöll folkskollärarna själva alternativa engagemang och intressen i minnesteckningarna över kollegor. Det gällde exempelvis deltagande i nykterhetsrörelsen, Röda korsets verksamhet, samt i föreläsnings- eller hembygdsföreningen. Fram tonar således en idealbild av bred allmänkompetens och medborgerliga insatser snarare än formell utbildning och klassisk bildning (Sjöberg 2006). En ytterligare känd folkskollärarkarikatur är Hjalmar Lundgrens figur Johannes Bengtzén, som bland annat förekom i skämttidningen *Strix*. Bengtzén kombinerade "bondsk dumhet" med politisk streberaktighet (Lundgren). I minnesteckningarna framhölls också ett politiskt arbete i bred bemärkelse som något positivt av folkskollärarna själva (Sjöberg 2006). Framställningarna i *Folkskollärarnas tidning* skulle kunna förstås som alternativa ideal och motbilder mot vikten av traditionell bildning och klassisk skolning som förekom hos bildningsborgerskapet, och de schabloner som framhöll folkskollärarna som "bondskt dumma" och politiska strebrar.

Folkskollärarynnors självbild och idealbild

Folkskollärarynnorna hade en delvis annan självbild och självförståelse än de manliga folkskollärarna. Detta noterades i samtiden av bland annat Ivar Harrie som gör en distinktion mellan "lärarynneskulturen" och "folkskollärarynneskulturen" (Harrie 1936). Lärarynnorna förhöll sig inte minst till det faktum att de var kvinnor, och de förväntningar som riktades gentemot dem i och med det. Som Blenda Christensson uttrycker det i artikeln "Vårt kåransvar": "Sedan urminnes tider har det varit kvinnans uppgift att verka uppmjukande, förfinande. Vi, nutidens kvinnor, har precis samma uppgift som forna tiders kvinnor, men vi måste fylla den i en annan form, utöva den i det stora hemmet, kåren och samhället" (*Lärarynneförbundet* 1926, nr. 9, s. 14).

I Sveriges Folkskollärarynneförbunds tidning framhölls vissa lärarynnor som pionjärer och förebilder. Dessa framställningar kommunicerar hur lärarynnor med fördel kunde ge uttryck för vad som kan betraktas som "kvinnlighet" i form av omsorg om barn och svaga, ha ett varmt hjärta och en ständigt öppen famn, men också att det var

önskvärt att lärarinnor uppvisade styrka, handlingskraft och mod som motbild till föreställningar om kvinnor som passiva och svaga.

En av förebilderna som återkommande lyfts fram i *Lärarinneförbundet* är Adèle Wetterlind, och hon blev också folkskollärarinneförbundets första hedersledamot. Wetterlind var en av initiativtagarna till förbundet, och hon blev senare aktiv som bland annat vice ordförande. Wetterlind var engagerad i kvinnofrågan och en uppmärksammas förespråkare för kvinnlig rösträtt. Hennes samhällsintresse, sanningskärlek, mod, intellekt, initiativkraft och personliga integritet lyfts fram som föredömligt. Av sina elever betraktades hon som "hurtig och glad men väldigt sträng". En episod som återkommer är att hennes skola köpte in träskor till de fattiga eleverna så att de kunde gå till skolan även då deras ordinarie skor lagades. Först fick insatsen inget gehör och eleverna stannade hellre hemma än gick till skolan i träskorna. Men Adèle Wetterlind visste på råd och började själv använda träskorna och då bröts motståndet mot dem. Berättelsen kan tolkas så att den visar på en önskvärd uppfinningsrikedom och ett inkännande förhållningssätt gentemot eleverna. (*Lärarinneförbundet* 1926, nr. 4-5, s. 4-7, 11, 14-15; 1938, nr. 43, s. 9).

Sofia Svensson, bild hämtad från *Lärarinneförbundet* 1922, s.4.

Även Sofia Svensson lyfts fram som en beundransvärd folkskollärarinna. Hon uppmärksammades även utanför lärarkretsar och mottog ett pris från *Göteborgs-Tidningen* som den mest arbetsamma kvinnan i Göteborg. Svensson framhålls därtill som en "rättskaffens kommunist" och en skicklig barnavårdsman. I sina uppdrag visade hon stort engagemang, mod och handlingskraft, och inför sina skyddslingar representerade hon en stor famn och ett varmt och uppoffrande hjärta (*Lärarinneförbundet* 1922, nr. 4, s. 4-5). I *Lärarinneförbundet* står:

När man ser den spänstiga Sofia Svensson ila i kapp med en spårvagn eller hoppa upp i en bil, vara på språng till olika institutioner i Rådhuset eller komma med späckad

portfölj till Barnavårdsbyrån, besöka Poliskammare och fängelse, företaga längre eller kortare tröttsamma resor för sina skyddslingar, så frågar man förvånad sig själv: ”Var får Sofia Svensson krafter till allt?” Upprostatas gör hon inte. Uppslites gör hon inte heller. Hon är en flammande eldslåga, som ständigt brinner för det sanna, goda och rätta. En storvulen och oförskräckt rättfärdighetens kämpe. (*Lärarinneförbundet* 1922, nr. 4, s. 5)

Minnesteckningarna i *Lärarinneförbundet* har vissa likheter med Christina Florins diskussion om kvinnliga rösträttsaktivister i början på förra sekelskiftet, och den aura av strävsamhet och styrka som dessa ville förmedla som en motbild till samtida föreställningar om bräckliga och svaga kvinnor (Florin 2006, särskilt s. 110). I lärarinnornas minnesteckningar betonas också vikten av att värna barn och svaga i samhället, och kalltanken blir tydlig i exempelvis citatet om Sofia Svensson ovan.

Likheter och skillnader i bilder

Det finns både likheter och skillnader i de bilder som ges av folkskollärarna, såväl de som riktas mot kåren utifrån, som inom kåren mellan lärare och lärarinnor. Likheter omfatta exempelvis det påfallande politiska intresse och den sociala offensivitet som folkskollärarna gav uttryck för, det var en kår som kännetecknades av tydlig formering och ambitioner. Karikatyrer som Chronsough och Bengtzén kan dock tolkas som ett externt ifrågasättande av legitimiteten i dessa ambitioner, medan folkskollärarnas egna framställningar präglas av en stolthet över kårmedlemmarnas medborgerliga engagemang.

Det finns också likheter och skillnader mellan de manliga och kvinnliga folkskollärarnas självpresentationer, vilket kan relateras till rådande genusföreställningar och de möjligheter respektive begränsningar som dessa bar med sig gällande vilka frågor som ansågs viktiga att driva och de sätt som var socialt acceptabla att göra det på.

Referenser

- Florin, Christina (2006): Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnors rösträttsrörelse. Stockholm: Atlas.
- Isling, Åke (1992) (red.): Lärare i litteraturen: en antologi till folkskolans 150-årsminne. Stockholm: Lärarförbundet: Stiftelsen Sveriges allmänna folkskolläraryörening: Sober
- Harrie, Ivar (1936): Tjugotalet in memoriam. Stockholm: Hugo Geber.
- Leijonhielm, Christer (1992): Skolan i skrattspegeln: skämtbilder om skolan under femton decennier/urval och kommentarer av Christer Leijonhielm. Stockholm: Carlsson.
- Lundgren, Karl Hjalmar (1914): Från den politiska rännarbanan: brev till hemmet av riksdagsmannen Johannes Bengtzén. Stockholm: E. Lundquist.
- Lärarinneförbundet 1922, nr. 4; 1926, nr. 4-5, nr. 9; 1938, nr. 43.

- Marklund, Sixten (1992): "Läraren i skolan; utbildning och yrkesambitioner", i Richardson, Gunnar (red.): Ett folk börjar skolan: folkskolan 150 år: 1842-1992. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Marklund, Sixten (1997): Profiler i folkundervisningens historia. Föreningen för folkundervisningens befrämjande, jubileumsskrift. Stockholm: HLS.
- Persson, Sofia (2008): Läraryrkets uppkomst och förändring: en sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca 1800-2000. Göteborg: Sociologiska institutionen, universitetet.
- Sjöberg, Mats (2006): "Den gode folkskolläraren: självbild och identitet inom den manliga folkskollärarkåren 1930-1960", i Sjöberg, Mats (red.): "Goda lärare": läraridentitet och lärararbete i förändring. Linköping: universitetet.
- Sörensen, Anna (1942): Den svenska folkskolans historia: det svenska folkundervisningsväsendet 1860-1900. Del III. Stockholm: Albert Bonnier.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikeltitlet, www.lararnashistoria.se, 2010.